

TEATR DEKORATSIYASI SAN'ATI TARIXI: MAQSAD VA VAZIFALAR



Marjona Abdullajonova

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va
dizayn institut 1-kurs magistranti

marjonamuhammadbilol@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18784371>

Annotatsiya. Ushbu maqolada teatr dekoratsiyasi san'atining tarixiy rivojlanishi, uning asosiy maqsad va vazifalari o'rganilgan. Teatr dekoratsiyasi ko'rgazmali san'at turlarining muhim tarkibiy qismi sifatida qadimgi davrlardan to zamonaviy davrgacha bo'lgan taraqqiyot yo'li tahlil qilingan. Stsenografiya madaniyatlararo bog'liqliklar, san'at va texnologik yangiliklar kontekstida ko'rib chiqilgan. Maqolada jahon va O'zbekiston teatr dekoratsiyasi san'atining shakllanishi, stsenografiyaning badiiy-estetik vazifalari hamda tomoshabinga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: teatr dekoratsiyasi, stsenografiya, sahna san'ati, badiiy bezak, teatr tarixi, O'zbekiston teatri, sahna makoni, badiiy tasavvur.

Annotation. This article examines the historical development of the art of theatrical decoration, as well as its main purposes and functions. Theatre decoration, as an essential component of the visual arts, is analyzed through its path of evolution from ancient times to the modern era. Scenography is considered within the context of intercultural connections, artistic progress, and technological innovations. The article reveals the formation of world and Uzbek theatrical decoration art, the artistic and aesthetic functions of scenography, and the mechanisms through which it influences the audience.

Keywords: theatre decoration, scenography, stage art, artistic design, theatre history, Uzbek theatre, stage space, artistic imagination.

Аннотация. В данной статье исследуется историческое развитие искусства театральной декорации, а также его основные цели и задачи. Театральная декорация, как важная составная часть изобразительных видов искусства, рассматривается в процессе её эволюции от древних времён до современного периода. Сценография анализируется в контексте межкультурных связей, художественных и технологических новшеств. В статье раскрываются особенности формирования мирового и узбекского искусства театральной декорации, художественно-эстетические функции сценографии, а также механизмы её воздействия на зрителя.

Ключевые слова: театральная декорация, сценография, сценическое искусство, художественное оформление, история театра, узбекский театр, сценическое пространство, художественное воображение

Kirish. Teatr san'ati insoniyat madaniyatining eng qadimiy va ta'sirchan ko'rinishlaridan biri bo'lib, uning tarkibidagi har bir element spektaklning umumiy ta'sirini yaratishda muhim o'rin tutadi. Teatr dekoratsiyasi yoki stsenografiya san'ati spektaklning ko'rgazmali qiyofasini

shakllantiruvchi, tomoshabinni tasavvur olamiga olib kiruvchi va badiiy g'oyani anglashga yordam beruvchi muhim vositadir. Stsenografiya atamasi yunoncha "skene" (sahna yoki sahna binosi) va "grapho" (tasvirlash) so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, Aristotelning "Poetikasi" asarida "stsenografiya" nomi bilan qayd etilgan¹.

Dekoratsiya – lotincha "decoro" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "bezayman" ma'nosini bildiradi, ya'ni teatrda sahnani, kinematografiyada film suratga olinadigan joy-maydon, pavilonni spektakl, film mazmuniga moslab bezashdir². Ushbu san'at turi sahna makonini loyihalash, yorug'lik, tovush, liboslar va boshqa vizual elementlarni o'zida mujassam etadi. Jahon va O'zbekiston teatr madaniyatida dekoratsiya san'atining o'ziga xos rivojlanish yo'li mavjud bo'lib, u davr talablari, ijtimoiy-madaniy sharoitlar va texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog'langan.

Teatr dekoratsiyasi san'atining tarixiy ildizlari qadimgi xalq marosimlari va bayramlariga borib taqaladi. Antik davrda faqat ikki yo'nalishda – tragediya va komediya janrlarida tomosha ko'rsatilgan. Teatr sahna asarlari asosan tarixiy va mifologik syujetlar negizida yaratilgan va barcha rollar erkaklar tomonidan ijro etilgan³. Qadimgi yunon teatrlarida tabiiy amfiteatrlar arxitekturasini va minimalistik dekoratsiyalar mifologik hikoyalar va fojialarga mos muhitni yaratishda qo'llanilgan. Antik davr teatr binolari orkestra, skena va teatron deb ataladigan uch qismdan iborat bo'lib, ularning har biri o'ziga xos vazifalarni bajargan. Qadimgi Rim va Yunoniston teatrlarida dekoratsiya elementi sifatida muhim o'rin tutuvchi arxitektura tuzilmalari ishlatilgan, bu esa keyinchalik Uyg'onish davri san'atkorlari uchun ilhom manbai bo'ldi. O'z davrining mashhur dramaturglari Esxil, Sofokl, Evripid yunon tragediyasining asoschilari hisoblansa, Aristofan komediya qiroli sifatida e'tirof etilgan.

Uyg'onish davrida (XV-XVI asrlar) teatr dekoratsiyasi san'ati yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda mashhur rassomlar F.Brunelleski, A.Mantegna, Leonardo da Vinci, Rafael va perspektivali dekoratsiyaning asoschilaridan D.Bramante, B.Peruzzi (Italiya) katta hissa qo'shdilar⁴. Perspektiva qonuniyatlarining kashf etilishi stsenografiyada inqilobiy o'zgarishlar yaratdi va sahna makonini uch o'lchamli tasvirlash imkoniyatini berdi. XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida teatrga o'zgaruvchan dekoratsiya kirib keldi va turli mexanizmlar qo'llanila boshlandi, bu dekoratsiyalarni tomoshabinlarning ko'z o'ngida almashtirish imkoniyatini yaratdi. Italiyalik Djulio Aleotti tomonidan kulisa tizimi yaratildi va bu tizim butun Yevropaga tarqaldi, hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan. XVII asrda teatr dekoratsiyasi yanada takomillashdi, sahna mexanizmlari murakkablashdi va elektr yoritgichlarining (1849-yil) qo'llanishi sahna san'atida yangi davr boshlanishiga sabab bo'ldi.

XVIII-XIX asrlarda teatr dekoratsiyasi san'ati tobora murakkablashib bordi. Klassitsizm, romantizm va realizm oqimlari dekoratsiya san'atiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Romantizm davri stsenografiyasida hissiy chuqurlik, tarixiy aniqlik va fantastik elementlar ustunlik qildi. Texnologik taraqqiyot ham o'z hissasini qo'shdi – gaz yoritgichlarining joriy etilishi sahna yorug'ligini boshqarishda yangi imkoniyatlar yaratdi va atmosfera effektlarini yanada boyitdi. XIX asrning oxirida rus rassomlari V.D.Polenov, V.M.Vasnetsov, K.A.Korovin, V.A.Serov, M.A.Vrubel o'z asarlarida kompozitsion usullaridan foydalanib, spektaklning yaxlit she'riy

¹ Wikipedia. Scenography. <https://en.wikipedia.org/wiki/Scenography> (ko'rildi: 24.11.2025)

² Dekoratsiya. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Vikipediya. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Dekoratsiya> (ko'rildi: 24.11.2025)

³ Jadid.uz. Teatr: u hozir ham ibratxonami? <https://jadid.uz/teatr-u-hozir-ham-ibratxonami/> (ko'rildi: 24.11.2025)

⁴ Wikipedia. Teatr dekoratsiyasi oneri. https://kk.wikipedia.org/wiki/Театр_декора́ция_о́нері (ko'rildi: 24.11.2025)

obrazini yaratish tamoyilini shakllantirdilar⁵. Moskva Badiiy teatrining realistik islohoti jahon teatr dekoratsiyasi san'atining ilg'or rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. XIX asrdan teatr dekoratsiyasi san'ati ustalarining dramaturgiya asosida rejissyor va rassom tasavvuridagi erkin sahna asarini yaratishga intilishi ortdi va XX asrda bu jarayon yanada kuchayib bordi.

XX asr stsenografiya san'atida tubdan o'zgarishlar davrini boshlab berdi. Modernist kashshoflar Adolf Appia va Edvard Gordon Craig ta'siri ostida stsenografiya spektakl yaratish va qabul qilishda adabiy matnlar va ijro texnikasi kabi boshqa elementlar bilan teng hamkor sifatida qaralishini taklif qildi⁶. Bu yondashuvda dekoratsiya oddiy fon emas, balki spektaklning muhim dramatik elementiga aylandi. Pamela Hovard o'zining "Stsenografiya nima?" kitobida "Stsenografiya makon, matn, tadqiqot, san'at, aktyorlar, rejissyorlar va tomoshabinlarning original ijodga hissa qo'shadigan uzluksiz sintezi", degan fikrni ilgari suradi⁷. XX asrda ekspressionizm, konstruktivizm, absurd kabi teatr yo'nalishlari stsenografiyada o'z ifodasini topdi. Konstruktivistlar oddiy geometrik shakllar va funksional elementlardan foydalandilar, absurd teatr vakillari esa surreal va g'ayrioddiy sahna manzaralarini yaratdilar. XX asrda teatr dekoratsiyasi san'ati rivojlanishi jarayonida sahnalashtiruvchi rassom spektaklning mualliflaridan biriga aylandi va "teatr dekoratsiyasi san'ati" tushunchasi spektaklning tasviriy rejissurasi (stsenografiya) degan tushunchaga aylandi.

O'zbekiston teatr san'ati tarixi qadimiy va zamonaviy xususiyatlarni o'zida mujassam etgan. O'zbek teatrining dastlabki ko'rinishlari ibtidoiy jamoa davriga borib taqaladi va miloddan avvalgi VII-VI asrlarda ajdodlarimiz zardushtiylilik (otashparastlik) bilan bog'liq holda o'ziga xos teatr yaratganlar⁸. Miloddan avvalgi V asrda Oyxonim, Shahri G'ul'g'ula, Nusay shaharlarida yunon shaklidagi maxsus teatr binolari qurilgan va ularda qadimgi yunon dramaturgi Evripid tragediyalari o'ynalgan. Kushon davlatida Budda dini bilan bog'liq bo'lgan turli teatrlashgan tomoshalar paydo bo'lgan. Teatr san'ati islom dini davrida ham yashab kelgan va X-XII hamda XIV-XV asrlarda Movarounnahr, Xorazm va Farg'ona o'lkalarida san'at, shu jumladan teatr san'ati o'ziga xos shakllarda taraqqiy etdi. Qissaxonlar, voizlar, maddohlarning ma'rakalari, masxara, taqlidchi, zariflarning chiqishlari aholi madaniy hayotida muhim o'rin tutgan. Amir Temur, Temuriylar davrida tomosha san'atlari, har xil bayramlar keng tarqalgan va teatrning uch turi yaxshi shakllangan: hikoya teatri (qissaxonlik, voizlik, maddohlik); kulgu teatri (masxara, taqlid, zarofat); qo'g'irchoq teatri (chodir jamol, chodir xayol, fonus xayol) keng tarqalgan.

XX asr boshida jadid bobolarimiz aynan teatr san'atini xalqning ko'zini ochadigan, uni ogohlikka chaqiradigan eng muhim omillardan deb bilganlar⁹. XX asr boshida jamiyatning ilg'or namoyandalari harakati va milliy dramaturgiyamizning tamal toshini qo'ygan atoqli ma'rifatparvar Mahmudxo'ja Behbudiyning mashhur "Padarkush" asari bilan yangi o'zbek professional teatri yuzaga keldi. Abdulla Avloniy rahbarligida tashkil etilgan "Turon" teatri ta'sirida 1916-yilda Qo'qonda, 1919-yilda Andijonda, 1922-yilda Xiva va Buxoroda teatrlar faoliyati yo'lga qo'yilgan. 1929-yilda truppa Davlat o'zbek drama teatriga qayta tashkil etildi va 1931-yildan boshlab teatr Toshkentda ishlaydi. O'sha yili unga Hamza nomi berildi. O'zbek teatr dekoratsiyasi san'ati milliy an'analar va rus hamda Yevropa dramatik san'at maktabiga asoslanib

⁵ Wikipedia. Teatr dekoratsiyasi oneri. https://kk.wikipedia.org/wiki/Театр_декора́ция_о́нери (ko'rildi: 24.11.2025)

⁶ Wikipedia. Scenography. <https://en.wikipedia.org/wiki/Scenography> (ko'rildi: 24.11.2025)

⁷ Cambridge University Press. The Cambridge Introduction to Scenography.

http://assets.cambridge.org/97805218/47650/excerpt/9780521847650_excerpt.htm (ko'rildi: 24.11.2025)

⁸ Respublika bolalar kutubxonasi. Teatr haqida nima bilasiz? <http://taqvim.uz/uz/news/view/165> (ko'rildi: 24.11.2025)

⁹ Jadid.uz. Teatr: u hozir ham ibratxonami? <https://jadid.uz/teatr-u-hozir-ham-ibratxonami/> (ko'rildi: 24.11.2025)

rivojlandi. Milliy bezak elementlari, o'zbek arxitekturasining o'ziga xos xususiyatlari, an'anaviy naqshlar va ranglar stsenografiyada keng qo'llanila boshlandi.

Respublika teatrlarida rassomlarning keksa, o'rta va yosh avlodi bir-biridan ta'sirlangan holda ijod qilmoqda¹⁰. V.I.Ligay (Andijon), D.Safoyev (Samarqand), T.Shorahmedov, A.Jiboyedov, B.To'rayev, Z.Botirov, Sh.Abdumalikov, F.Rajabov (Farg'ona) va boshqa ko'plab ijodkorlar teatr dekoratsiyasi san'ati taraqqiyotiga katta hissa qo'shmoqda. O'zbek stsenograflari spektakl manzarasini yaratishda sharq va g'arb san'ati elementlarini uyg'unlashtirishga erishdilar. Hozirgi davrda O'zbekiston teatrlarida zamonaviy texnologiyalar va milliy madaniyatning boy merosi birlashgan holda, o'ziga xos stsenografik maktab shakllangan. Toshkentdagi teatrlar aktyorlarning yuqori professionalizmi, sifatli rejissyorlik ishi, shuningdek noyob dekoratsiya va kostyumlari bilan ajralib turadi. O'zbekiston qo'g'irchoq teatrlarida, xususan Xivadagi Xorazm viloyati davlat qo'g'irchoq teatrida artistlar nafaqat spektakllarni sahnalashtiradilar, balki dekoratsiyalarni tayyorlaydilar, qo'g'irchoq va liboslar tikadilar, bu milliy san'at an'alarini davom ettirishning yorqin namunasi hisoblanadi.

Teatr dekoratsiyasining asosiy maqsadlari spektaklning badiiy obrazini yaratish, dramatik g'oyani vizual shakllantirish va tomoshabinni badiiy olamga singdirishdir. Stsenografiya bir necha muhim vazifalarni bajaradi: birinchidan, sahna makonini estetik jihatdan bezash va jihozlash (dekorativ vazifa); ikkinchidan, aktyorlar uchun harakatlanish va o'yin imkoniyatlarini ta'minlash (funksional vazifa); uchinchidan, qahramonlar obrazini ochishga yordam berish (xarakterli vazifa). Dekoratsiya yaratishda rassomlik, haykaltaroshlik, me'morchilik, voqelik joyini loyihalash san'ati, yoritish va boshqa vositalardan foydalaniladi. Stsenografiya sahna vositalari - makon, tovush, yorug'lik va dinamikadan foydalanadi. Murakkab teatr harakati tizimida turli kasblar rejissyorning ijodiy irodasi tomonidan birlashtiriladi va teatr odob-axloqi eskiz yoki maket paydo bo'lishi vaqtida rejissyor va rassom kelishuvga erishishini talab qiladi. Dekoratsiya inoskazatib bo'lishi kerak, chunki u tomoshabinga dramatik voqealarni chuqurroq anglash imkoniyatini beradi. Spektaklni hal qilishda stsenograf uchun asosiy vazifa mizanssenalarni qurish, ya'ni aktyorlarning sahnadagi joylashuvi va harakati uchun optimal sharoitlarni yaratishdir.

Hozirgi davrda stsenografiya nafaqat teatr sohasiga tegishli, balki dizayn, arxitektura, texnologiya va san'at tarixiga ham aloqadordir. Zamonaviy stsenograflar ko'pincha ko'p intizomli rollarni o'z zimmlariga oladilar va katta spektaklni tayyorlash yoki brendni pozitsiyalash uchun vizual konsepsiyani o'ylab topish imkoniyatiga ega. Stsenografiya faqat tomoshabinga dekoratsiyalar yaratish va taqdim etish bilan cheklanmaydi, balki tomoshabin qabuli va ishtirok etishi bilan bog'liq. Multimediya texnologiyalari, proyeksiyalar, interaktiv elementlar zamonaviy stsenografiyaning ajralmas qismiga aylandi. Video proyeksiyalar, LED ekranlar, 3D effektlar sahna makonini yanada kengaytiradi va tomoshabinga yangi tajriba yaratadi. O'zbekiston teatrlarida ham zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanilmoqda va infratuzilmalarni zamonaviy dekoratsiya qurilmalari bilan boyitish jarayonlari davom etmoqda. Shu bilan birga, an'anaviy stsenografik usullar ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda va ko'pincha zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilmoqda.

XX asr va bugungi kun teatr dekoratsiyasi – qiyosiy tahlil. Teatr san'ati rivojida XX asr va bugungi zamonaviy davr (XXI asr) dekoratsiyalari o'rtasida keskin farqlar va o'ziga xos evolyutsion bog'liqliklar mavjud. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida bu ikki davrni quyidagi mezonlarda solishtirish maqsadga muvofiq:

¹⁰ Teatr dekoratsiyasi san'ati. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Vikipediya.
https://uz.wikipedia.org/wiki/Teatr_dekoratsiyasi_san%CA%BCati (ko'rildi: 24.11.2025)

1. “Moddiy” va “Virtual” yondashuvlar. O‘tgan asrda dekoratsiya asosan “moddiy” xususiyatga ega edi. Konstruktivizm oqimi vakillari oddiy geometrik shakllar, yog‘och, metall va matolardan yasalgan funksional elementlardan foydalanganlar. Dekoratsiya og‘ir, statik yoki mexanik harakatlanuvchi qurilmalardan iborat bo‘lib, rassomning asosiy quroli bo‘yoq va faktura edi. Bugungi kunga kelib esa zamonaviy stsenografiya ushbu chegaralarni buzib o‘tdi. Hozirda multimediya texnologiyalari, video proyeksiyalar va LED ekranlar “virtual dekoratsiya”ni hosil qilmoqda. Bugungi rassom nafaqat bo‘yoq, balki yorug‘lik nurlari va 3D effektlar bilan “chizadi”. Bu esa sahnada bir zumda makonni o‘zgartirish va tomoshabinga yangi vizual tajriba berish imkonini yaratadi.

2. Rassom va texnologiya o‘rni. XX asrda Adolf Appia va Edvard Gordon Kreg kabi modernistlar dekoratsiyani spektaklning dramatik elementi darajasiga ko‘tardilar. Rassom “muallif-hamkor”ga aylandi. Biroq, texnik imkoniyatlar cheklanganligi sababli, asosiy urg‘u shartli belgilarga va aktyor ijrosini to‘ldiruvchi muhitga qaratilgan edi. Hozirgi kunda stsenografiya dizayn, arxitektura va IT-texnologiyalar bilan birlashib ketdi. Zamonaviy stsenograf – bu vizual rejissyor. Ular nafaqat sahnani bezaydi, balki interaktiv elementlar orqali tomoshabin ishtirokini ta‘minlaydi. Dekoratsiya endi shunchaki fon emas, balki “tirik organizm” kabi harakatlanadi va o‘zgaradi.

Xulosa. Teatr dekoratsiyasi san‘ati ko‘p asrlik taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan bo‘lib, qadimgi yunon teatridagi oddiy bezaklardan tortib hozirgi zamonaviy multimediya texnologiyalarigacha rivojlangan. Stsenografiya spektaklning badiiy obrazini yaratishda, dramatik g‘oyani vizual shakllantirish va tomoshabinni badiiy olamga kirib borishda muhim vazifalarni bajaradi. O‘zbekiston teatr dekoratsiyasi san‘ati o‘z milliy an‘analari va jahon tajribasini birlashtirgan holda takomillashib bormoqda. Teatr dekoratsiyasi san‘atining asosiy maqsadi – spektaklning badiiy ta‘sirini kuchaytirish, tomoshabinga chuqur estetik tajriba berish va ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini shakllantirish yo‘li bilan jamiyatni ma‘naviy boyitishdir. Zamonaviy stsenografiya innovatsion texnologiyalar va an‘anaviy san‘at usullarining sintezi sifatida teatrning kelajagida muhim o‘rin tutadi va bu san‘at turi doimiy ravishda yangilanib, takomillashib boraveradi. O‘zbekiston teatrlarida dekoratsiya va stsenografiya sohasida faoliyat yuritayotgan ko‘plab iqtidorli ijodkorlar o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar va bu jarayon milliy teatr madaniyatimizning yanada yuksalishiga xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Wikipedia. Scenography. <https://en.wikipedia.org/wiki/Scenography>
2. Dekoratsiya. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Vikipediya. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Dekoratsiya>
3. Jadid.uz. Teatr: u hozir ham ibratxonami? <https://jadid.uz/teatr-u-hozir-ham-ibratxonami/>
4. Wikipedia. Teatr dekoratsiyasi o‘neri. https://kk.wikipedia.org/wiki/Театр_декора́ция_өне́рі
5. Wikipedia. Teatr dekoratsiyasi o‘neri. https://kk.wikipedia.org/wiki/Театр_декора́ция_өне́рі
6. Wikipedia. Scenography. <https://en.wikipedia.org/wiki/Scenography>
7. Cambridge University Press. The Cambridge Introduction to Scenography. http://assets.cambridge.org/97805218/47650/excerpt/9780521847650_excerpt.htm
8. Respublika bolalar kutubxonasi. Teatr haqida nima bilasiz? <http://taqvim.uz/uz/news/view/165>
9. Jadid.uz. Teatr: u hozir ham ibratxonami? <https://jadid.uz/teatr-u-hozir-ham-ibratxonami/>
10. Teatr dekoratsiyasi san‘ati. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. Vikipediya. https://uz.wikipedia.org/wiki/Театр_декоратсияси_san%CA%BCati